

Research Paper

Fighting with fate: the heroes of the stories of guiding and breaking the chains (case Study: The woman who lost her husband and the man who killed soul)

1. **Mohammad Ali Amini:** PhD student in Anthropology, Department of Anthropology, Central Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

2. **Mohammad Homayon Sepehr*** : Assistant Professor, Department of Anthropology, Central Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

3. **Vahid Rashidvash:** Assistant Professor, Department of Anthropology, Central Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran

Received: 2024/09/03 PP 19-34 Accepted: 2024/11/12

Abstract

This research analyzes the heroes of Sadegh Hedayat's stories, focusing on two key works, "A Woman Who Lost Her husband" and "A Man Who Killed His soul ". The purpose of this study is to investigate how heroes face existential crises and social challenges, which are at the core of Hedayat's works. And also the role of the heroes of the stories in breaking the chains tied to their feet. Most of Hedayat's short stories lead to death and their heroes accept what fate has decided for them. But among them, there are stories whose heroes rebel against the existing social structure. The current research method is to use qualitative analysis of the text and use tools such as data collection, articles, books, archive and use the approach of critical theorizing as well as the theories of modernism and postmodernism to explain the topic. By deeply examining the elements of the story, including characterization, narrative structure and central themes, we try to achieve a better understanding of the inner tensions of the heroes and their interaction with the social environment. The results show that guiding heroes are representatives of despair and the search for meaning in a chaotic world. They struggle with social and personal barriers and these struggles help shape their identity and destiny. The transition from tradition to modernity has had a great impact on the political-social structure and as a result the character of Hedayat stories. This research aims to clarify the role and influence of these heroes in reflecting the social and cultural realities of their time. Finally, this study deals with the importance of Hedayat's works in a deeper understanding of human and social complexities and emphasizes the necessity of re-reading them in different fields of literary and social studies.

Keywords: struggle with destiny, woman who lost her husband, A man who killed his soul, modernism, Sadegh Hedayat.

Citation: Amini, M.A, Homayon sepehr, M , Rashidvash,V(2024). **Fighting with fate: the heroes of the stories of guiding and breaking the chains (case Study: The woman who lost her husband and the man who killed soul)** *Journal of Society and Politics*, Vol 2 , No 7 , Shiraz, PP .19-34

* **Corresponding author:** Mohammad Homayon sepehr, **Email:** mohammadhomayonsepehr@gmail.com, **Tel:** 09351353496

Extended Abstract

Introduction

By creating characters that emerged from the society structure of his time, Hedayat tries to deal with various social issues and issues by using popular terms and expressions and many references to popular culture. He has depicted the transition from tradition to modernity in the form of a story and mostly symbolically. In this thesis, the researcher has tried to examine the political-social structure of the Hedayat era, as well as the transition from tradition to modernity and its effect on the people, and as a result, the creation of stories, by analyzing the short stories of Hedayat (*A woman who lost her husband* and *The man who killed himself*) examines the underlying factors of the struggle to change the fate of the heroes of the stories against the existing situation and describe the existing conditions and, as a result, the favorable conditions that may have been given to them. In addition to answering the main question, which is the fight against fate by the heroes of Hedayat stories to break the chains, the following sub-questions should also be answered:

- 1- How do the heroes of the stories "*The Woman Who Lost Her Man*" and "*The Man Who Killed His Self*" rebel against the status quo?
- 2- What role did the transition from tradition to modernity play in the hero's rebellion?

Methodology

The type of method used in this research, according to the nature of the research, is of the qualitative research type. The researcher is trying to analyze the information with a descriptive-analytical method, which with a detailed and in-depth look, examines the elements of the stories in question and examines the things that are related to the main topic from the basis of the stories. to do The tools used in this research include original texts, books and articles.

Results and discussion

"Hedayat's works are influenced by his time and age. What he presents in his works are: superstitions, religious prejudices, destroyed love and friendship, lost security and identity, promiscuity, vulgarity, masculinity, mental

suffering, loneliness and loneliness, hypocrisy and deceit and backwardness. The laziness of the people, the shamelessness, the hypocrisy of the guards, the general morality in the society, the general ignorance of the people, the scandal of the responsible class of the state, poverty and misery, fruitless efforts, the destruction of the family and society, chaos and Meraj, class difference, Fear of the ugliness and corruption of the environment, protest against patriarchal moral principles, criticism of the culture and cultural atmosphere and the level of literacy of the society. (Akbari Biraq, 2013: 92). What is meant by Hedayat is that the women of the Iranian society are suffering from a kind of depression in front of the existing situation of the society, from which they should free themselves and free themselves from the burden of prejudices and traditions of the past. Zarin Kolah (the hero of the story of the woman who lost her husband), is a symbol of the poverty prevailing in the women's society of that time. In order to get rid of such imposed poverty, he has to make logical or illogical reactions and get himself out of that situation. He is in contrast with a man whose bad qualities are pointed out many times in the story, such as being a liar, being immoral and hypocritical. Gol Bebo's character, unlike Zarrin Kolah, who is a dynamic character, is a static character and remains the same until the end of the story. "In the story "*The Man Who Killed His soul* ", the fictional character of Hedayat puts another form of life in the test crucible in order to find out the secret of existence like the great mystics and in this way escape from the absurdity and futility of ordinary life. He spends his life to kill self-pity and discipline in order to open an opening towards the real world and the higher life from which existence originates. In the meantime, he suddenly realizes that he has fallen into the trap of another deception; In the trap of deception, which is the trap of spreading the false claimant of mysticism, his mentor and target is Sheikh Abul Fazl, who has opened a shop in this way. (ghurbani, 1372: 75). Hossein Ali is rebellious in both stages of his life, one is when he breaks the bonds of worldly life and turns his back on worldly affairs with seclusion and austerity, and the other is when he realizes

the true nature of his friend and teacher, and that It is time that prefers death to life. Hedayat's two stories "The Woman Who Lost her husband " and "The Man Who Killed soul " emphasizes the role of man in his destiny and that man is first of all reliable and can choose a better way for himself by using his intellect and wisdom. and to reach the benefit that he wants, and these are the fundamental principles of modernism that have been more prevalent in western societies, and as a result, they are visible in societies that have turned towards modernity.

References

1. Ahmadi, Babak (1387), The Enigma of Modernity, 5th edition, Tehran: Center.(In persian).
2. Akbari Bairaq, Hassan and Ruqieh Khanmohammadzadeh (1393), the impact of Sadigh Hedayat's moral thinking on Nietzsche's philosophy, Comparative Literature Studies, 8(29) <http://ensani.ir/file/download/article/64894d145aad6-10681-29-5.pdf> (In persian)
3. Alizadeh, Nasser (1390), Criticism of character in the works of Sadegh Hedayat, Faculty of Literature and Humanities, Tabriz University, 54. (In persian).
4. Ansari, Ebrahim (1389), An introduction to postmodern (transmodern) sociology, Social Sciences Quarterly, Islamic Azad University, Shushtar Branch, 4(11) <https://www.sid.ir/paper/201840/fa> (In persian).
5. Azimi, Amir and others (1396), Representation of the transition of modernity in contemporary Iranian literature, (a case study of selected works of Hedayat and Forough), Social Studies and Research in Iran, 6(2). <http://ensani.ir/fa/article/375460/> (In persian).
6. Foran, Jan (1386), Fragile Resistance, History of Iran's Social Developments from 1500 AD according to 879 AD to the Revolution, translated by Ahmad Tedin, 7th edition, Rasa Cultural Services Institute. (In persian).
7. Ghazian, Hossein (1386), Jalal Al-Ahmed and the transition from tradition to modernity, Tehran: Kavir Publications. (In persian).
8. Ghorbani, Mohammad Reza (1372), Criticism and interpretation of Sadegh

Conclusion

Based on Iran's foreign policy approach and ideological perspectives, policymakers seem to pay little attention to these seventeen goals. For instance, in the environmental sector, current indicators reveal the country's low rank in environmental management. In the poverty reduction and inequality sector, one of the seventeen development goals, a favorable situation is not evident.

Hedayat's works, Tehran: Zaref Publishing. (In persian).

9. Hesampour, Saeed; Keyani, Hossein; Karmi, Madineh (1396), reflection of "tradition" and "modernity" in Qasr al-Shouq by Najib Mahfouz, two scientific-research quarterly reviews of contemporary Arabic literature, 7(13)

<https://www.magiran.com/paper/1816643> (In persian)

10. Hatami, Saeed and Fatemeh Barkat (1395), Analysis of the main characters of Sadegh Hedayat's ten short stories based on Maslow's theory, Journal of Iranian Studies, Faculty of Humanities, Shahid Bahonar University, Kerman, 15(29)

<https://www.magiran.com/paper/1582765> (In persian).

11. Hedayat, Sadegh (1331), Sayeh Roshan, second edition, Tehran: Sina. (In persian).

12. Hedayat, Sadegh (1343), Three Drops of Blood, 7th edition, Tehran: Prasto. (In persian).

13. Jalil Naghoni, Armita; Kamili, Mukhtar (1399), examination and comparison of the prototype in the stories "A woman who lost her husband" and "Gypsy by the fire", Persian Quarterly, 3(3)

<http://ensani.ir/file/download/article/1615794889-10205> (In persian)

14. Karami, Medina (1401), identity crisis in Buf Kor Hedayat, a consequence of the presence of modernity in traditional society, Sociology Quarterly in Persian Literature, 1st year, serial number 1. https://sipl.gu.ac.ir/article_169251.html (In persian).

15. Khaefi, Abbas (1391), investigation of three drops of guided blood based on Michel Foucault's "power" theory, Bostan Adeb

Journal, Shiraz University, 4(1)
https://jba.shirazu.ac.ir/article_228.html (In
 persian).

16. Moazallahi, Parvaneh and Gholamreza
 Tajveidi (1397), an approach to the sociology
 of literary works production between 1320 and
 1345 based on the translation of the novel,
 Kavash Nameh Scientific Research Quarterly,
 19(38).

[https://kavoshnameh.yazd.ac.ir/article_1344.ht
 ml](https://kavoshnameh.yazd.ac.ir/article_1344.html) (In persian).

17. Mord, Neda (1396), investigation and
 analysis of story elements in the two stories "A
 woman who lost her husband" and "To whom
 should I greet?", Comparative Literature
 Review, Islamic Azad University, Yazd
 Branch, 1(2).

<https://civilica.com/doc/1812707>(In persian).

18. Pahnadayan, Shahin (1396), a review of the
 social and economic structure of Qajar era
 Iran, Political Science Quarterly, 13(38)
https://journals.iau.ir/article_532197(In
 persian)

19. Rawandi, Morteza (1345), Social History
 of Iran (Governments and Dynasties of Iran
 from the Arab invasion to the establishment of
 constitutionalism), second volume, Tehran:
 Amir Kabir. (In persian).

20. Salimi, Mohammad Reza and Ruhnobi
 Sharfi (2014), Reviewing the Structure and

Qualitative Research Method, International
 Conference on Humanities, Psychology and
 Social Sciences, Tehran: Center for
 International Broadcasting Conferences.
<https://www.sid.ir/paper/836061/fa>.(In persian)
 Dimensions of Phenomenological.

21. Seidman, Steven (2012), The Struggle of
 Votes in Sociology, translated by Hadi Jalili,
 Tehran: Nei. (In persian).

22 Yazdani, Sohrab (1386), Sur Esrafil,
 Nameh Azadi, Tehran: Ney Publishing.

23. Zare Vardini, Marzieh; Zabih Nia Omrani,
 Asia; Najafi, Leili (1390), review and criticism
 of violence in Sadegh Hedayat's fictional
 works, review letter: Proceedings of the Third
 National Conference on Literary Theory and
 Criticism in Iran, first book.
<https://www.sid.ir/paper/840300/fa>(In Persian).

24- wilkinson, D. & Brimingham, P.(2003).
 Using Research Instruments: A Guide For
 Researchers. London: Routeledge.
[https://www.routledge.com/Using-Research-
 Instruments-A-Guide-for-
 Researchers/Birmingham-
 Wilkinson/p/book/9780415272797](https://www.routledge.com/Using-Research-Instruments-A-Guide-for-Researchers/Birmingham-Wilkinson/p/book/9780415272797)

25- Barthes, Roland (1976) S/Z, éditions du
 Seuil, collection « Points » .
[https://books.google.com/books/about/S_Z.ht
 ml?id=p65cAAAAMAAJ](https://books.google.com/books/about/S_Z.html?id=p65cAAAAMAAJ)»

مقاله پژوهشی

مبارزه با سرنوشت: قهرمانان داستان‌های هدایت و شکستن زنجیرها

(مورد مطالعه: زنی که مردش را گم کرد و مردی که نفسش را کشت)

محمدعلی امینی: دانشجوی دکتری مردم‌شناسی، گروه مردم‌شناسی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

محمد همایون سپهر^۱: استادیار، گروه مردم‌شناسی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

وحید رشیدوش: استادیار، گروه مردم‌شناسی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

دریافت: ۱۴۰۳/۰۶/۱۳ صص ۱۹-۳۴ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۸/۲۲

چکیده

این پژوهش به تحلیل قهرمانان داستان‌های صادق هدایت با تمرکز بر دو اثر کلیدی، «زنی که مردش را گم کرد» و «مردی که نفسش را کشت» می‌پردازد. هدف این مطالعه، بررسی چگونگی مواجهه قهرمانان با بحران‌های وجودی و چالش‌های اجتماعی است که در بطن آثار هدایت قرار دارد. و همچنین نقشی که قهرمانان داستان‌ها در شکستن زنجیرهایی دارند که بر پایشان بسته شده است. بیشتر داستان‌های کوتاه هدایت، منتهی به مرگ می‌شود و قهرمانان آنها، آنچه را که تقدیر برایشان رقم زده است را می‌پذیرند. اما از آن میان، داستان‌هایی هستند که قهرمانان آنها در برابر ساختار اجتماعی موجود، سرکشی می‌کنند. روش پژوهش حاضر به کارگیری تحلیل کیفی متن و استفاده از ابزارهایی مانند فیش برداری، مقالات، کتاب‌ها، آرشیو و استفاده از رویکرد نظریه‌پردازی انتقادی و همچنین نظریات مدرنیسم و پسا مدرنیسم برای تبیین موضوع است. با بررسی عمیق عناصر داستانی، شامل شخصیت‌پردازی، ساختار روایی و تم‌های محوری، سعی بر آن است تا به درک بهتری از تنش‌های درونی قهرمانان و تعامل آن‌ها با محیط اجتماعی دست یابیم. نتایج نشان می‌دهد که قهرمانان هدایت نمایندگانی از ناامیدی و جستجوی معنا در جهانی آشفته هستند. آن‌ها با موانع اجتماعی و فردی مبارزه می‌کنند و این مبارزات به شکل‌گیری هویت و سرنوشت آن‌ها کمک می‌کند. گذار از سنت به مدرنیته تأثیر زیادی بر ساختار سیاسی-اجتماعی و در نتیجه شخصیت داستان‌های هدایت داشته است. این پژوهش به روشن شدن نقش و تأثیر این قهرمانان در بازتاب واقعیات اجتماعی و فرهنگی زمانه خود می‌پردازد. در نهایت، این مطالعه به اهمیت آثار هدایت در فهم عمیق‌تر از پیچیدگی‌های انسانی و اجتماعی پرداخته و بر ضرورت بازخوانی آن‌ها در زمینه‌های مختلف مطالعات ادبی و اجتماعی تأکید می‌کند.

واژه‌های کلیدی: مبارزه با سرنوشت، زنی که مردش را گم کرد، مردی که نفسش را کشت، مدرنیسم، صادق هدایت.

استناد: امینی، محمدعلی؛ همایون سپهر، محمد؛ رشیدوش، وحید (۱۴۰۳)، مبارزه با سرنوشت: قهرمانان داستان‌های هدایت و

شکستن زنجیرها (مورد مطالعه: زنی که مردش را گم کرد و مردی که نفسش را کشت)، فصلنامه جامعه و سیاست، سال ۲، شماره ۷،

شیراز، صص ۱۹-۳۴.

مقدمه

یکی از مؤثرترین انواع ادبی جهان و قدیمی‌ترین قالب‌های هنری که می‌توان معانی خاصی از آن برداشت نمود، داستان است. ادبیات داستانی به گونه‌ای است که خصلت ابداعی یا ساختگی بودن آن، بر جنبه‌های تاریخی و رئالیست بودن آن برتری دارد. این موضوع شامل رمان، قصه، داستان کوتاه و سایر آثاری می‌شود که به نوعی به آن وابسته است. داستان کوتاه در ایران با جمالزاده آغاز شد و ادبیات ایران حال و هوای تازه‌ای به خود گرفت. یکی از عواملی که موجب گرایش مردم به سمت داستان‌های کوتاه شد، این بود که با احوال زندگی مردم و مقتضیات سیاسی و اجتماعی جامعه همخوانی داشت و نویسندگان با انگیزه‌ای که از قبل مدنظر داشته است، سعی می‌کند به صورت مختصر، آراء و افکارش را در داستانی کوتاه بیاورد. پرداختن به موضوعات انسان و رفتار انسانی، از دیر باز مورد توجه متفکران و نویسندگان بوده است و آنان سعی کرده‌اند در قالب داستان، ساختار اجتماعی دوران خود را جلو دیدگان خواننده قرار دهند. از جمله نویسندگان موفق در این عرصه می‌توان به صادق هدایت اشاره نمود. هدایت با خلق شخصیت‌هایی که برآمده از ساختار جامعه دوران خود اوست، سعی دارد با استفاده از اصطلاحات و تعبیر عامیانه و اشارات فراوان به فرهنگ عامه، به مسائل و موضوعات مختلف اجتماعی بپردازد. او در قالب داستان و اکثراً هم به صورت نمادین، گذار از دوران سنت به مدرنیته را به تصویر کشیده است و سعی دارد ضمن تأکید بر بیگانه ستیزی و پای‌بندی بر باورهای ایرانیان باستان، نقدی هم بر سنت‌ها و عقاید خرافی که در میان مردم رایج بوده است، داشته باشد و در نتیجه مردم را به سمت رهایی از آن افکار که سبب تباهی‌شان می‌شود، هدایت نماید. اما نباید از این نکته غافل بود که، هدایت بیش‌تر به زخم‌های ناشی از مهاجمانی می‌پردازد که تاریخ، فرهنگ و باورهای ایرانیان را به تاراج برده‌اند و از فتوحات و افتخارات پارسیان و نقش فرهنگی آنان، کمتر سخن به میان می‌آورد. پژوهشگر در این جستار تلاش کرده است ضمن بررسی ساختار سیاسی- اجتماعی دوران هدایت و همچنین گذار از سنت به مدرنیته و تأثیر آن بر مردم و در نتیجه خلق داستان‌ها، با واکاوی داستان‌های کوتاه هدایت (زنی که مردش را گم کرد و مردی که نفسش را کشت) عوامل زمینه‌ساز مبارزه‌ای که برای تغییر سرنوشت قهرمانان داستان‌ها در برابر وضعیت موجود، را مورد بررسی قرار داده و شرایط موجود و در نتیجه شرایط مطلوبی را که ممکن است نصیبشان شده باشد را توصیف نماید. انتخاب این دو داستان از میان ۳۵ داستان کوتاه هدایت^۱، به این دلایل بوده است: یکی این که قهرمان داستان «زنی که مردش را گم کرد» زنی به اسم زرین کلاه است که در برابر شرایط و وضعیت خانوادگی دست به طغیان می‌زند و داستان «مردی که نفسش را کشت» که قهرمان آن مردی است به نام میرزا حسینعلی که او هم نسبت به جایگاه و موقعیتش طغیان می‌نماید. هدف این است که علاوه بر بررسی ساختار جامعه و شرایط خانوادگی قهرمان‌های دو داستان، به واکاوی شخصیت آنان هم پرداخته شود و نقش هر کدام از آنها مشخص و جنبه‌های اجتماعی‌شان نیز بررسی گردد. بنابراین از هر دو جنسیت مرد و زن استفاده شده است. دلیل دیگر این که قهرمانان اکثر داستان‌های کوتاه هدایت محکوم سرنوشت هستند یعنی در مقابل قضا و قدر هیچگونه ایستادگی نمی‌کنند و تسلیم آن می‌شوند و یا هیچ‌برخیزشی علیه وضع موجود ندارند. (مانند آبجی خانم، گردآب، داش آکل، صورتکها، آینه شکسته، عروسک پشت پرده، سگ ولگرد، میهن پرست و...) بنابراین در این پژوهش سعی شده است علاوه بر پاسخگویی به سؤال اصلی که همان مبارزه با سرنوشت توسط قهرمانان داستان‌های هدایت برای شکستن زنجیرها است، به پرسش‌های فرعی زیر نیز پاسخ داده شود:

۱- چگونه قهرمانان داستان‌های «زنی که مردش را گم کرد» و «مردی که نفسش را کشت» دست به طغیان علیه وضع موجود می‌زنند؟

۲- گذار از سنت به مدرنیته چه نقشی در طغیان قهرمان داستان‌ها داشته است؟

۳- تبلور فرهنگ حاکم بر جامعه چگونه بر خلق شخصیت‌های قهرمانان داستان‌ها تأثیر داشته است؟

پیشینه و مبانی نظری تحقیق

نقد و بررسی آثار هدایت در زوایای گوناگون همواره با بسامدی چشمگیر مورد توجه محققان و منتقدان قرار گرفته است و بسیاری از نویسندگان و پژوهشگران، نظراتشان را در کتاب‌ها، مقالات و پایان‌نامه‌ها در رابطه با آثار صادق هدایت بیان نموده‌اند که در زیر به برخی از مهمترین این آثار اشاره می‌شود:

جلیل ناغونی و کمیلی (۱۳۹۹) در مقاله‌ای با عنوان «بررسی و مقایسه پروتوتایپ در داستان‌های «زنی که مردش را گم کرد» و «کولی کنار آتش» به این نتیجه می‌رسد که صادق هدایت در خلق کاراکترهای داستانش از پروتوتایپهای طبقاتی پروتوتایپهای حالات و بیماریهای

^۱ . مجموعه‌های زنده بگور با ۹ داستان، سه قطره خون با ۱۱ داستان، سایه روشن با ۷ داستان و سگ ولگرد با ۸ داستان که مجموع داستان‌های کوتاه هدایت در این کتاب‌ها ۳۵ داستان کوتاه است.

روانی به عنوان پروتوتایپ استفاده کرده است. مراد (۱۳۹۶) در مقاله‌ای با عنوان «بررسی و تحلیل عناصر داستانی در دو داستان «زنی که مردش را گم کرد» و «به کی سلام کنم؟» مباحث زن، جامعه، سیاست، آموزش، اقتصاد و غیره و همچنین فقر محوری و تلاش برای برابری اجتماعی که پیام اصلی نویسندگان است، مورد تأکید قرار داده است. شاهی مریدی (۱۳۹۵) در مقاله‌ای با عنوان «زن دست نیافتنی در داستانهای صادق هدایت» به مسئله ارزش و جایگاه والای زن در داستان‌های هدایت پرداخته است. زارع وردینی و دیگران (۱۳۹۰) در مقاله‌ای با عنوان «بررسی و نقد خشونت در آثار داستانی صادق هدایت» به بررسی خودکشی شخصیت‌های داستان‌های هدایت پرداخته است که از آن میان به قهرمان داستان «مردی که نفسش را کشت» هم اشاره شده است. احمدی (۱۳۸۷) در کتابی تحت عنوان «معمای مدرنیته» در ۹ جستار به بررسی وضعیت مدرنیته پرداخته است و ضمن تأکید بر نظریات افرادی مانند میشل فوکو، از مفاهیمی مانند انسان گرایی، فلسفه اخلاق، پندار هویت، انسان گرایی، متافیزیک مدرنیته و... در کتاب استفاده نموده است. قربانی (۱۳۷۲) در کتاب «نقد و تفسیر آثار صادق هدایت» به موضوعاتی مانند: برش افقی و برش عمودی آثار هدایت، زن در آثار هدایت، طبیعت در آثار هدایت، عشق و ابتذال، موسیقی و... پرداخته است.

در پژوهش حاضر، از رویکرد انتقادی استفاده خواهد شد. رویکرد انتقادی رویکردی است که به تحلیل ساختارهای اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی می‌پردازد و بر نقش قدرت، نابرابری و تسلط در جامعه تأکید دارد. این حوزه از نظریات مارکسیستی و نظریه‌های انتقادی دیگر نشأت گرفته و به دنبال درک و تحلیل شرایط اجتماعی و ایجاد تغییرات مثبت است. ویژگی‌های کلیدی رویکرد انتقادی عبارتند از: نقد قدرت، توجه به نابرابری‌ها، تاریخی و فرهنگی، عمل گرایی و فردگرایی و جمع گرایی. علاوه بر رویکرد انتقادی، ضمن تأکید بر اصول مدرنیسم به عنوان اصول حاکم بر جامعه دوران نویسنده و تأثیر آن بر قهرمانان داستانها، می‌توان از رویکرد نظری پسامدرن نیز بهره گرفت و از میان نظریه‌پردازان آن، نظریات آنتونی گیدنز و میشل فوکو تبیین‌کننده موضوع پژوهش باشند. «پسامدرنیسم را می‌توان به نوعی، حقیقت مدرنیسم نامید، زیرا موجب تحقق یافتن امکانات تکامل نیافته ذهنیت انتقادی مدرنیته می‌شود. به گونه دیگر، پسامدرنیسم بیانگر همان اندیشه انتقادی اصلی مدرنیته است، با این تفاوت که این بار مدرنیته است که هدف اساسی انتقاد است.» (انصاری، ۱۳۸۹: ۱۰) «یکی از مفاهیم مطرح شده در نظریه گیدنز، نقش بازاندیشی و تأمل و معرفت در زندگی جدید است. او مشخصه کلیدی جوامع جدید را بازاندیشی می‌داند. در جوامع پیشامدرن غالباً سنت، رفتار روزمره را هدایت می‌کرد؛ یعنی، مرجعیت اعمال پیشین، تعیین‌کننده رفتار بوده است. در حالی که در جوامع جدید، اعمال اجتماعی پیوسته در پرتو اطلاعات جدید مورد بازبینی قرار می‌گیرد. در حقیقت فرایند مستمر بازاندیشی یا تولید دانش درباره فرایندهای اجتماعی، در حوزه‌های اجتماعی بیشتری (از خانواده تا آموزش و پرورش، رفاه اجتماعی و حکومت) به جزء نهادینه شدن عمل اجتماعی بدل شده است. (سیدمن، ۱۳۹۱: ۱۳۹) همچنین نظریات رولان بارت در ادبیات اجتماعی می‌تواند کمک کننده باشد. از نظر بارت «معنای یک اثر هرگز بدون وابستگی به یک مکانیسم صوری که از آن منتج می‌شود درک نمی‌گردد. به عنوان زبان غیروابسته، هدف ادبیات، تقلید کردن واقعیت نیست بلکه ترجمه آن است. ادبیات همان گفتار غوطه‌ور در خود است، با مفهومی مشوش و گریزان. یک اثر ادبی، مشخصاً بخاطر این که یک فرایند متنی است هرگز قادر به رمز گشایی نیست. اینجاست که باید به روش دقیق‌تر طبیعت خاص دلالت و معنای ادبی را مورد بررسی قرار داد.» (Barthes, 1976: 18)

روش تحقیق

نوع روش مورد استفاده در این پژوهش، با توجه به ماهیت تحقیق، از نوع پژوهش کیفی است. «پژوهش کیفی ماهیتاً چند روشی است و متضمن رویکردی تفسیری و طبیعت‌گرایانه به موضوع مورد مطالعه است. این بدان معناست که پژوهشگران کیفی، اشیاء را در موقعیتهای طبیعی آنها مطالعه می‌کنند و می‌کوشند پدیده‌ها را برحسب معنایی که مردم به آنها می‌دهند، مفهوم سازی یا تفسیر کنند.» (سلیمی، ۱۳۹۴: ۲) پژوهشگر برای تجزیه و تحلیل اطلاعات با روش توصیفی-تحلیلی در تلاش است که با نگاهی دقیق و ژرف‌انگر، عناصر داستان-های مد نظر را مورد واکاوی قرار داده و مواردی را که با موضوع اصلی در ارتباط است را از بن مایه داستان‌ها بررسی نماید. «روش تحلیل محتوا^۱ بر این فرض بنا شده است که با تحلیل پیام‌های زبانی می‌توان به کشف معانی، اولویت‌ها، نگرش‌ها، شیوه‌های درک و سازمان یافتگی جهان دست یافت.» (wilkinson, 2003: 68) ابزارهای مورد استفاده در این پژوهش شامل الف- متن اصلی: مطالعه مستقیم آثار هدایت که شامل دو داستان «زنی که مردش را گم کرد» و «مردی که نفسش را کشت» می‌شود. ب- کتاب‌ها و مقالات پژوهشی درباره زندگی و آثار هدایت، نقدها و تجزیه و تحلیل‌های آثار او.

^۲. content analysis

بحث و ارائه یافته‌ها

برخیزش (uprising) که در علوم سیاسی می‌تواند بیشتر کاربرد داشته باشد، دارای معناهای دیگری هم هست از جمله: شورش، طغیان، بلوا، خیز، عصیان و... آنچه که در این جستار مورد تأکید است نقش قهرمانان داستان‌هاست که عملکردشان به گونه‌ای است که نسبت به ساختار اجتماعی موجود که آنان را به شخصیتی وابسته و ایستا تبدیل کرده است، خود را رها کرده و پویایی‌شان را به رخ می‌کشاند که در یکی از داستان‌ها (زنی که مردش را گم کرد) قهرمان داستان به سمت شرایط جدید گام بر می‌دارد و در داستان دیگر (مردی که نفسش را کشت) علیرغم عبور از وضعیت موجود، قهرمان داستان، راه مرگ را برای خود در پیش می‌گیرد که همین مرگ یعنی رهایی از وضعیت موجودی است که این وضعیت، باب میل هدایت نیست. دست و پنجه نرم کردن با سرنوشت و مقابله با آن، شرایطی را می‌طلبد که هر کسی قادر به انجام آن نیست. در ادبیات فارسی ایران، شاعران و نویسندگان زیادی (مانند حافظ، خیام، خاقانی، سعدی، پروین اعتصامی و غیره) درباره قضا و قدر الهی و سرنوشت آدمی سخن به میان آورده‌اند. برای مثال، در ساقی نامه، حافظ بر تقدیر و سرنوشت انسان تأکید دارد و در چندین بیت به این مهم پرداخته است. او در انتهای ساقی نامه این چنین بیان می‌کند:

همی بینم از دور گردون شگفت
ندانم که را خاک خواهد گرفت
دگر رند مغ آتشی می‌زند
ندانم چراغ که بر می‌کند

همچنین خاقانی در دیوان اشعارش در شماره ۱۶۸ چنین می‌گوید:

گویی که نگون کرده‌ست ایوان فلک و ش را
حکم فلک گردان؟ یا حکم فلک گردان؟

بر مبنای چنین اعتقاداتی از سمت شاعران ایرانی، بسیاری از قهرمانان داستان‌های هدایت تسلیم سرنوشت می‌شوند و مرگ و نیستی نصیب آنان می‌گردد. اما حافظ در غزل شماره ۳۷۴ اختیار انسان را هم مورد تأکید قرار داده است:

بیا تا گل برافشانیم و می در ساغر اندازیم
فلک را سقف بشکافیم و طرحی نو در اندازیم
اگر غم لشکر انگیزد که خون عاشقان ریزد
من و ساقی بهم سازیم و بنیادش بر اندازیم

این ابیات، اختیارگرایی انسان در سرنوشتش را بیان می‌کند و اینکه انسان می‌تواند با فعل خود، سرنوشتش را رقم زند. حافظ خاطر نشان می‌کند که انسان دارای نیرویی شگفت انگیز است که می‌تواند کارهای خارق العاده انجام دهد تا جایی که می‌خواهد دست به آفرینش عالم و آدم بزند. در این ابیات، فعال بودن و طغیان کننده‌گی حافظ بر علیه آنچه که برایش رقم خورده است را نشان می‌دهد حتی غم و اندوه هم نمی‌تواند او را از پای درآورد چون با کمک ساقی می‌توان ریشه اندوه را از بین برد. بنابراین از دید حافظ، برای رها شدن از وضعیت موجود باید دست به کار شد و کاری کرد. قبل از بررسی عملکرد قهرمانان داستان‌ها، در اینجا لازم است گریزی به ساختارهای سیاسی- اجتماعی دوران هدایت داشته باشیم.

« ایران عصر قاجار نمونه‌ای از یک جامعه عشایری و ایلاتی است. مناسبات ایلی و عشایری در سرتاسر دوره حاکمیت دودمان قاجار در ایران رواج داشته و عشایر در سرتاسر آن پراکنده بوده‌اند. در ایران از قدیم الایام، جمعیت قابل توجهی به دامداری و دامپروری اشتغال داشته‌اند و این امر در تمام ادوار تاریخی کشور، علی‌رغم همه حوادث تکان دهنده و دگرگون سازنده‌ای که پیش آمده، ادامه داشته است. شکل خاص زندگی عشایری و مقتضیات متعدد انسانی، اقتصادی، سیاسی و نظامی آن باعث شده است که اجتماعات عشایری شکل و ترکیب خاص خود را پیدا کنند... بر جامعه ایران از دیر باز فرهنگ شبانی حاکم بوده و مجموعاً نظام عشایری در منش و حیات اقتصادی و اجتماعی ایران حاکم می‌باشد. به این ترتیب بخش عظیمی از ظرفیت انسانی و اقتصادی ایرانیان به دامداری اختصاص پیدا کرده است. سنتها و آداب و رسوم و حیات سیاسی و اجتماعی ایرانیان به طور قاطعی تحت تأثیر زندگی عشایری و شبانی بوده است. » (پهنادیان، ۱۳۹۶: ۱۷۵) «درباره اوضاع اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی مردم این دوران باید گفت: انسان به میدان می‌رود، می‌بیند مردم بیچاره هر یک پاره نمدی پوشیده که به تنش فرو رفته، پشته‌ای از هیزم در پشت از صحرا آورده به جزئی وجه می‌فروشد و برای این پشته که بیش از ده شاهی نمی‌فروشد دو روز کار کرده و با وجه آن باید امرار معاش کند و مالیات دیوان را بپردازد. » (راوندی، ۱۳۴۵: ۵۳۹) چنین وضعیتی تا زمان رضا شاه، همچنان بر روی طیف گسترده‌ای از مردم تأثیر داشته و بر زندگی آنان سایه افکنده بود. با روی کار آمدن رضاخان در ایران، دوران جدیدی به وجود آمد که مسائل سیاسی، فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی آن زمان را تحت تأثیر خود قرار داد. «سه منبع اصلی که رضاخان با اتکال به آنها به سلطنت رسید عبارت بودند از: نیروهای مسلح، حزب‌های اکثریت در مجلس پنجم و قدرت‌های بزرگ خارجی. رضاخان با افزودن بر بودجه ارتش و حقوق ارتشیان کاری کرد که این نهاد برای نخستین بار از سده هجدهم (۱۰۷۹ تا ۱۱۷۹ ش)، پشتیبان ساختار قدرت سلطنتی گردد. حکومت نظامی به او امکان داد تا افسران وفادار را به استانداری برگمارد و واحدهای ارتش منطقه‌ای و محلی به وجود آورد، افراد وفادار خود را در آن واحدها بگنجاند و برای طرح‌های عمومی و دولتی و تمامی واحدهای سازمانی دولتی بازرسانی از ارتش گسیل دارد. بدین ترتیب ارتش کاملاً از وی حمایت کرد و شکست جنبش‌های قبیله‌ای و رادیکال نیز مشروعیت بیشتری به قدرت

وی بخشید.» (فوران، ۱۳۸۶: ۳۰۷) «در بازه زمانی بین سال‌های ۱۳۲۰ و ۱۳۳۲ میدان قدرت با به نمایش گذاشتن تحولات شگرفی نظیر سقوط رضاشاه و روی کار آمدن محمدرضا پهلوی در سال ۱۳۲۰، تأسیس حزب توده و انحلال آن در پی سوء قصد به جان پادشاه در سال ۱۳۲۷، تأثیری مستقیم بر اوضاع حاکم بر میدان تولید آثار ادبی داشته و به همین واسطه بر عادت‌واره تولیدکنندگانی نظیر نویسندگان، مترجمان، نویسنده مترجمان و غیره نیز اثر گذاشته است... پس از خلع رضاشاه از قدرت، هرج و مرج شدیدی در فضای سیاسی- اجتماعی کشور حاکم شد که به تأسیس بی‌رویه احزاب و انجمن‌های سیاسی انجامید، به گونه‌ای که سال‌های پس از ۱۳۲۰ را به لحاظ سیاسی می‌توان دوران طلایی احزاب سیاسی قبل از انقلاب اسلامی دانست. در این دوران، فعالان سیاسی از آزادی عمل بهره‌مند شدند، نظام پارلمانی احیاء شد، بازماندگان جنبش مشروطه از تبعید آزاد شدند و فعالان سیاسی جوان از زندان رها شدند.» (معاذاللهی، ۱۳۹۷: ۷۳) همچنان که بیان شد اوضاع سیاسی- اجتماعی آن دوران بر روی ذهنیت و در نتیجه خلق شخصیت‌های داستان‌ها توسط نویسندگان بزرگ آن دوران تأثیر عمیقی داشته است. از جمله این افراد می‌توان به جمالزاده، صادق چوبک، صادق هدایت، جلال آل احمد و دیگران اشاره کرد. «آثار هدایت متأثر از زمان و عصر اوست. آنچه در آثار خویش مطرح می‌کند عبارت اند از: خرافات، تعصبات مذهبی، عشق و دوستی فنا شده، امنیت و هویت از دست رفته، هرزگی، ابتذال، رجالگی، رنج روحی، تنهایی و بی‌کسی، ریاکاری و تزویر و عقب ماندگی مردم، بی‌حیایی، ریاکاری نگهبانان، اخلاق عمومی در جامعه، نادانی عمومی مردم، رسوایی طبقه مسئول مملکتی، فقر و فلاکت، تلاش بی‌ثمر، نابودی خانواده و جامعه، هرج و مرج، اختلاف طبقاتی، ترس و هراس از زشتی و فساد محیط، اعتراض نسبت به اصول اخلاقی پدرسالارانه، انتقاد از فرهنگ و فضای فرهنگی و سطح سواد جامعه.» (اکبری بیرق، ۱۳۹۳: ۹۲) «در داستان‌های این دوره، سایه‌ای از فرامن قوی در جامعه داستانی دیده می‌شود که می‌تواند نمادی از حکومت دیکتاتوری "رضاشاه" و جامعه پدرسالارانه باشد. قدرت فرامن به قدری است که قدرت عکس العمل را از شخصیت‌ها می‌گیرد و آن‌ها به جای رو به رو شدن با واقعیت سعی می‌کنند از آن فرار کرده و در دنیای درون و ذهنیت تنگ و مه آلودشان زندگی کنند. ذهنیت محدود شده به خصوص در داستان‌های سور رئالیستی هدایت به وضوح دیده می‌شود. گرچه هدف این مکتب، مرکزیت زدائی از دو دنیای ذهنیت و عینیت بوده و یافتن نقطه‌ای که این دو ضد یعنی ناخودآگاه و خودآگاه با یاری گرفتن از تمام امکانات زبانی و نمادین به هم رسیده و در نهایت این عمل منجر به تولید واقعیت شود. دوره دوم، داستان‌هایی است که از ۱۳۲۰ شمسی تا مرگ نویسنده (۱۳۳۰ش) خلق شده‌اند که شخصیت‌ها هم چون ادبیات داستانی این دوره خصلت برون‌گرایی دارند مانند مجموعه سگ ولگرد، داستان آب زندگی، داستان فردا و حاجی آقا. برون‌گرایی این شخصیت‌ها از این منظر مورد توجه است که شخصیت‌ها در برابر حوادث اتفاق افتاده در محیط، عکس‌العمل نشان می‌دهند و مثل دوره پیش، مزوی و بی‌تفاوت نیستند یا مجبور نیستند که بی‌تفاوت باشند هرچند این عکس‌العمل‌ها نتیجه‌ای در پی نداشته باشد.» (علیزاده، ۱۳۹۰: ۱۵۴-۱۵۵) از جمله این شخصیت‌ها می‌توان به دو شخصیت زرین کلاه (داستان زنی که مردش را گم کرد) و میرزا حسینعلی (مردی که نفسش را کشت) اشاره کرد که با توجه به شرایطی که برایشان ایجاد می‌شود، نسبت به وضعیت موجود نافرمانی می‌کنند و به رغم اینکه میرزا حسینعلی در آخر داستان تسلیم مرگ می‌گردد اما در برابر وضعیتی که سالیان سال با آن زندگی کرده بود، قد علم کرده و راه دیگری را در پیش می‌گیرد و آن زمان است که خود را آزاد می‌یابد. «مدرنیته ۳ در هر کشوری که پا گذاشته با رقیبی سرسخت به نام سنت ۴ رو به‌رو شده است. هر ملتی از دیرباز، عادت‌ها و اصولی برای زندگی داشته که در طی سده‌ها و شاید هزاره‌ها تجربه و آزمون به آنها پایبند شده و آن را الگوی نگرش و کنش خود قرار داده است. بنابراین مسأله‌ای به نام تقابل سنت و مدرنیته (تجدد)، همواره از مهمترین جدالهای زندگی انسان امروز بوده است. در این میان هر اندازه عمر فرهنگ ملتی بیشتر و ریشه‌های سنت آن محکمتر باشد، تعارض سنت و تجدد در آن شدیدتر و دامنه دارتر خواهد بود.» (حسام پور، ۱۳۹۶: ۱۲۸) «به دنبال آشنایی جوامع شرقی با مدرنیته، بحث از دموکراسی، آزادی فردی و حقوق زن که پیشتر در حاشیه بود و چندان مورد توجه قرار نمی‌گرفت، اهمیت می‌یابد. اندیشه انتقادی که از مهمترین دستاوردهای مدرنیته است، به شکل‌گیری جریان‌های روشنفکری می‌انجامد. این نگرش همراه با شک روشنفکران، به ویژه در جوامع سنتی، در بسیاری موارد، موجب سرگستگی و بحران هویت در آنها میشود. تا آنجا که میان سنت‌های دینی و داشته‌های خودی و علم اروپایی و حدود بهره‌مندی از مظاهر غربی متحیر می‌مانند.» (همان: ۱۳۱) «مدرنیته جهان بینی سنتی را زدوده و روشنفکران را متحول ساخته بود. اما روشنفکران اقلیت بسیار کوچکی بودند؛ اکثریت عظیم هم میهنان آنان در فضای فکری سنت به سر می‌بردند و با نگرش علمی بیگانه بودند. هیچ نیروی اجتماعی بزرگی از روشنفکران حمایت نمی‌کرد. (یزدانی، ۱۳۸۶: ۱۹۹) با رواج مدرنیته و تقابل آن با سنت‌های گذشته در ایران مردم دچار نوعی بحران هویت شدند. «بحران هویت، بحرانی است مربوط به اغتشاش در ارزش‌هایی که باید از آن پیروی کرد و دوگانگی و سرگردانی در انتخاب این ارزش‌های ناسازگار؛ ارزش‌هایی که یکی در سنت و دیگری در تجدد ریشه دارد. حال آنکه نیهیلیسم به تعبیر نیچه، بیان بی

ارزش شدن ارزش‌هاست.» (قاضیان، ۱۳۸۶: ۱۶۳) مهمترین اصول مدرنیسم که شامل انسان‌گرایی، خردگرایی، مطلوبیت‌گرایی و سکولاریسم است، در این دو داستان هدایت قابل مشاهده هستند. هدایت، در آنچه که خواهد آمد، سعی می‌کند جلوه‌هایی از فرهنگ مردسالار را در خانواده‌های ایرانی به نمایش در بیاورد. او ستم‌دیده‌گی و محرومیت زنان که بی‌ارتباط با جامعه مردسالار آن زمان نبود را از نظر حقوق فردی و اجتماعی و آن چیزی که به عنوان واقعیت‌هایی که می‌بایست تغییر کنند، پیش چشم خواننده قرار می‌دهد. آنچه مد نظر هدایت است این است که زنان جامعه ایران دچار یک نوع خمودگی در برابر وضعیت موجود جامعه هستند که می‌بایست خود را از آن برهانند و به نوعی از زیر بار تعصبات و سنت‌های گذشته رهایی یابند.

خلاصه داستان «زنی که مردش را گم کرد»

زنی به نام زرین کلاه همراه با بچه‌اش سوار اتومبیل شده و برای یافتن شوهرش که یک ماه بود آنها را تنها گذاشته بود، قصد رفتن به مازندران را داشت. زرین کلاه تابع شوهرش گل بیو بود. دو سال می‌گذشت که زرین کلاه، زن گل بیو شده بود. آنها در یک باغ انگور با هم آشنا شده بودند. او که دختری ۱۴ ساله بود، فریفته گل بیو شده بود. ذرات تنش گل بیو را می‌خواست و زندگی بدون گل بیو برایش غیرممکن شده بود. زرین کلاه دو خواهر از خودش بزرگتر داشت که هنوز ازدواج نکرده بودند. مادرش، زرین کلاه را به خاطر اینکه پیش از تولدش، پدرش را ازدست داده بود، بد قدم می‌دانست و او را در این قضیه مقصر می‌دانست. مادرش همواره او را مورد سرزنش و نفرین قرار می‌داد. همین امر موجب شده بود که زرین کلاه برای فرار از آن وضعیت، دل به گل بیو بدهد و زندگی جدیدی اختیار کند. بعد از عقد کنان، آنها روانه تهران می‌شوند. زرین کلاه از شادی می‌خواست پر بگیرد. در تهران دو ماه در اتاق کوچکی در محله سرچشمه به خوشی گذشت. گل بیو روزها سرکار می‌رفت و زرین کلاه به کارهای خانه رسیدگی می‌کرد. آنها در ابتدا زندگی خوبی داشتند اما سر ماه سوم، اخلاق گل بیو عوض شد. شب‌ها با کل غلام وافور می‌کشید و خرجی به زنش نمی‌داد. تریاک که می‌کشید به جان زرین کلاه می‌افتاد و او را شلاق می‌زد. زرین کلاه خود را در مقابل گل بیو کوچک و ناتوان حس می‌کرد. سر نه ماه، زرین کلاه پسری زایید. اسم مانده علی را روی آن گذاشت. بعد از مدتی کاسی گل بیو کساد شد. ۵ تومان خرجی به زرین کلاه داد و گفت که بیست روز می‌روم کار و بر می‌گردم. اما یک ماه و چند روز گذشت و خبری از او نشد. زرین کلاه علاقه‌ای به پسرش (مانده علی) حس نمی‌کرد همانطور که مادرش برای او علاقه‌ای نشان نمی‌داد. ولی در حال حاضر بچه‌اش مانند میخی در میان قیچی است و شاید این محبت از هم گسیخته توسط بچه‌اش جوش بخورد. حالا او برای پیدا کردن گل بیو روانه مازندران شده بود. با پرس و جو، جلو خانه گل بیو می‌رسد. زن مسنی در را باز می‌کند. زرین کلاه، خود و بچه‌اش را معرفی می‌کند. زن می‌گوید که: "گل بیو آن زنش را طلاق داده و آنها را ول کرده. تو بیخود می‌گی" و گل بیو را صدا می‌زند. گل بیو با زنی دیگر بیرون می‌آید. او زرین کلاه را پس می‌زند و می‌گوید که او را نمی‌شناسد. زرین کلاه تنفری در وجودش ایجاد می‌شود. او بر می‌گردد و در راه پسرش را جلو خانه‌ای می‌گذارد. او آزاد شده بود. در راه مرد جوان شلاق به دست قوی هیکلی را می‌بیند که سوار الاغی بود و الاغی هم جلو او بود. زرین کلاه از او تقاضا می‌کند که او را هم سوار کند. او هم زرین کلاه را سوار الاغ می‌کند. او تمام نفرین‌های مادرش را به یاد آورد و نمی‌دانست الان کجا می‌رود. اما خوشحال بود و با خودش فکر کرد:

«شاید این جوان هم عادت به شلاق زدن داشته باشد و تنش بوی الاغ سر طویله بدهد.» (هدایت، ۱۳۳۳: ۴۴-۷۸)

مبارزه زرین کلاه با وضع موجود

«زرین کلاه، شخصیت اصلی داستان «زنی که مردش را گم کرد» در پی برآوردن نیازهای فیزیولوژیک از جمله نیاز جنسی است. او به زندگی فلاکت بار تن می‌دهد و مرتب از شوهرش کتک می‌خورد، زیرا این نوع زندگی را به عنوان یک طریق زیستن و جزئی ضروری از زندگی زن‌اشویی که خوشی‌هایی نیز در بردارد، پذیرفته است. زرین کلاه به دور از نیازهای جسمی و جنسی خود با گل بیو بیگانه است. تأمین همین نیازها، مشغله ذهنی او است تا جایی که تقریباً همه مردها را شبیه گل بیو می‌بیند.» (حاتمی، ۱۳۹۵: ۹۹) در این داستان «هدایت، رنج زن روستایی را تصویر می‌کند و از نابرابری حقوق انسان‌ها به سبب جنسیت می‌گوید.» (قربانی، ۱۳۷۲: ۱۲۵) هدایت زمانی که صحنه‌های کتک خوردن شبانه زرین کلاه و رفتار وحشیانه گل بیو را توصیف می‌کند، از شخصیت مغلوب و مأیوس زنان آن دوران انتقاد می‌کند و کینه‌ای که از جامعه مردسالار آن زمان دارد را نمایان می‌سازد. جامعه مورد نظر هدایت در این داستان، جامعه‌ای است که واقعی به

زنان نمی‌نهد. زرین کلاه چه در زمانی که در خانواده پدریش بود و چه در زمانی که ازدواج می‌کند از طرف اهل منزل مورد توهین و سرزنش قرار می‌گیرد.

«همین اجاق گرم بگیردت، الاهی جز جگریزی، عروسیت عزا شود.» (هدایت، ۱۳۳۱: ۶۷)

«تو سر پدرت را خوردی. او را بد قدم می‌دانست.» (همان: ۵۲)

«هر تکه لباس که می‌برید نفرین و ناله می‌کرد و می‌گفت: الاهی روی تخته مرده شورخونه بیفتی، وری پیری، عروسیت عزا شود، الاهی دختر جز جگر بزی، حسرت بدلت بماند» (همان: ۵۹)

خواهران او خورشید کلاه و بمانی نام داشتند که در زمان عروسی زرین کلاه حاضر نشدند. همین رفتارهای خواهران و مادر موجب شد زرین کلاه قید خانواده را زده و به آنها پشت کند زیرا از طرف آنها کوچکترین محبتی ندیده بود. زرین کلاه برای زندگیش تلاش می‌کند. او تسلیم نمی‌شود و برای پس گرفتن زندگیش سختی‌هایی را تحمل می‌کند اما زمانی که متوجه می‌شود مردی که او را دوست داشته، دیگر توجهی به او ندارد، راه دیگری در پیش می‌گیرد و برعلیه وضعیت موجودش طغیان می‌کند. او خود را رها می‌کند و به سوی سرنوشتی می‌رود که خود آن را می‌سازد. خواننده در طول داستان لگدمال کردن احساسات زرین کلاه را می‌بیند و درک می‌کند و سرنوشت تلخ و ناگوار زنان ایرانی گذشته، برایش تداعی می‌شود. شخصیت زرین کلاه نسبتاً پویا و دارای جنب و جوش است همچنان که در ابتدای داستان پس از اینکه عاشق گل ببو می‌شود از نشستن خسته می‌شود و با آرایش کردن خود تلاش می‌کند نظر گل ببو را به خود جلب نماید و در ابراز عشق پیش قدم می‌شود. اما در پایان داستان بعد از اینکه گل ببو و زن دومش را می‌بیند، اصراری برای ماندن ندارد. زرین کلاه بچه‌اش را سر راه می‌گذارد و همراه مردی دیگر می‌رود. او سعی می‌کند خود را از شرایطی که در آن قرار گرفته برهاند. زرین کلاه زنی است فعال و برخلاف داستان‌های دیگر هدایت که اکثراً محکوم به سرنوشت هستند (مانند آبجی خانم، سگ ولگرد، چنگال، صورتکها و...) و همگی تسلیم سرنوشت می‌شوند، او تسلیم سرنوشت نمی‌شود. نقطه عطف زندگی او را باید هنگامی دانست که از خانه گل ببو رانده می‌شود چون از احساسی که به گل ببو داشت می‌کاهد و راهش را پیدا می‌کند. اما شخصیت گل ببو شخصیتی پویا نیست چون در طول داستان هیچ گونه تغییری در او دیده نمی‌شود. او دنبال خواسته‌های خود است و می‌خواهد به آسایش برسد. زنی هم پیدا نمی‌شود که شیفته او شود اما زرین کلاه به علت روحیه ظلم‌پذیری‌اش و نابسامانی‌های زندگی خانوادگی‌اش که با آن دست و پنجه نرم می‌کند، گل ببو را می‌پذیرد و با علاقه با او ازدواج می‌کند. شخصیت گل ببو مورد تنفر نویسنده است. در واقع این شخصیت نماد مردی خوش‌گذران، بی‌مسئولیت و تن‌پرور است. او انسانی است سنگدل که در طول داستان مکرر به آن اشاره شده و در پایان داستان هم این خصوصیت بیشتر نشان داده می‌شود. شاهرکار هدایت در این است که در طی این داستان از عناصر قصه‌اش نهایت بهره را می‌برد. او می‌خواهد ظالم بودن و مظلوم بودن را جلو دیدگان خواننده قرار دهد و نشان دهد که در جامعه ایران زنانی هستند که تحت ستم افرادی قرار می‌گیرند که از خصوصیات خوب آنان سوء استفاده کرده و زندگی‌شان را تباه می‌کنند. این زورگویی هم در ابتدای داستان از طرف آژان وجود دارد که زرین کلاه را سؤال پیچ می‌کند. هدایت می‌خواهد نشان دهد که حکام هم به گونه‌ای می‌خواهند در زندگی مردم سرک بکشند و زندگی آنان را تحت نظارت خود داشته باشند. هدایت با وارد کردن شخصیت مادر گل ببو در پایان داستان سعی دارد نقش تربیت و وراثت و محیط خانوادگی را بر فرزند نشان دهد. چیزی که نسل به نسل می‌تواند بر فرزندان منتقل شود. هدایت مادر گل ببو را زنی آبله رو معرفی می‌کند که در گفتارش نفرین و تهمت می‌بارد و هیچ امیدی بدان نیست چون دقیقاً مادر و فرزند دارای خصوصیات شبیه به هم هستند. از جمله درون مایه‌های اصلی این داستان، ترس است. زرین کلاه هر وقت یاد موقعیت خود قبل از ازدواج می‌افتد، تنش می‌لرزد. فحش‌ها و نفرین‌های مادرش را فراموش نمی‌کند و مرگ را ترجیح می‌دهد تا اینکه دوباره به خانه پدری برگردد:

«...یاد خانه‌شان که می‌افتاد تنش می‌لرزید. آن فحش‌ها که خورده بود، تو سری، نفرین، هیچ دلش نمی‌-

خواست دوباره به آن نکبت و ذلت برگردد... و مرگ را صدبار به آن ترجیح می‌داد.» (هدایت، ۱۳۳۱: ۶۶)

زرین کلاه، نمادی از فقر حاکم بر جامعه زنان آن دوران است. او برای رهایی از چنین فقر تحمیل شده‌ای مجبور است دست به واکنش‌های منطقی یا غیر منطقی بزند و خود را از آن شرایط برهاند. او در تقابل با مردی است که خصوصیات بدش، بارها در داستان گوشزد می‌شود مانند دروغگو بودن، بی‌اخلاق بودن و دورو بودن. شخصیت گل ببو برخلاف زرین کلاه که شخصیتی پویا است، شخصیتی ایستا است و تا آخر داستان بر همین منوال می‌ماند. زرین کلاه هر چقدر تلاش می‌کند که وضعیتی را با گل ببو بهبود ببخشد اما نمی‌تواند. جامعه مرد سالار، به جایگاه زنان و منزلت آنان واقعی نمی‌نهد. مادران، زنان و فرزندان دختر در چنین جامعه‌ای قربانیانی بیش نیستند. آنان فدای افکار

گذشته‌ای می‌شوند که نسل به نسل به آنان رسیده است و زنان در مقابل چنین افکاری نمی‌توانند خودی نشان دهند. اما زرین کلاه، شاید تسلیم بی قید و شرط گل بو و ساختار مردسالارانه آن دوران بوده است اما همچنان که بیان شد در پایان داستان سعی می‌کند خود را رها کند و بر علیه شرایط موجود بایستد و حقش را از زندگی طلب کند. هرچند هدایت پایان داستان را باز گذاشته است ولی آن چیزی که اهمیت دارد تغییر نگرش زرین کلاه نسبت به مردی است که او را بسیار دوست می‌داشته است و چشم پوشی از او، همان مبارزه‌ای باشد که راه را برای رهاشدنش هموار نموده است.

خلاصه داستان «مردی که نفسش را کشت»

«میرزا حسینیعلی معلم مدرسه بود. مدیر مدرسه و سایر معلمان نه از او خوششان می‌آمد و نه بدشان می‌آمد. اما شاگردان او را دوست داشتند چون نه خشمناک می‌شد و نه کسی را می‌زد. رفتارش دوستانه بود. شیخ ابوالفضل معلم عربی با او گرم بود و پیوسته از درجه ریاضت و کرامت خودش دم می‌زد که چند سال در عالم جذبه بوده است. خود را جانشین بوعلی سینا، مولوی و جالینوس می‌دانست. میرزا حسینیعلی آدمی با اطلاع و آراسته بود. معلم او شیخ عبدالله، میرزا حسینیعلی را آدمی لایق می‌دانست وی می‌گفت که با آن مایه که در تو می‌بینم هرگاه پیروی اهل طریقت بکنی به مراتب عالی‌تر می‌رسی. این فکر همیشه در ذهن حسینیعلی بود و همیشه منتظر این بود که فرصت پیدا کرده و مشغول ریاضت شود. او با برادرش وارد دارالفنون شدند. برادرش افکار او را قبول نداشت برای همین بعد از مرگ پدرشان از هم جدا شدند. پنج سال بود که میرزا حسینیعلی کنج انزوا گزیده و در راه روی خویش و آشنا بسته و مجرد زندگی می‌کرد. بعد از فراغت از معلمی به کار ریاضت می‌پرداخت. مباحث مشکل را یادداشت می‌کرد تا از شیخ ابوالفضل به میان بگذارد. او خود را از سایر مردم بهتر می‌دانست. او دنبال پیر و مرشد بود. برای همین شیخ ابوالفضل را پیدا کرده بود هرچند موافق سلیقه او نبود. شیخ ابوالفضل تنها چیزی که به او توصیه می‌کرد کشتن نفس بود. یعنی بوسیله ریاضت بر نفس اماره غلبه کند و مال و منال و جاه و جلال را خوار بشمارد. برخی اشعار حافظ و عمر خیام فکر او را مشوش کرده بود. این افراد دعوت به خوشی می‌کردند در حالیکه او در ابتدای جوانی همه خوشی‌ها را به خودش حرام کرده بود. دوازده سال بود که به خودش رنج و مشقت می‌داد. یک روز تصمیم گرفت پیش آشیش ابوالفضل برود. همین که نزدیک خانه او شد مردی را دید که فریاد می‌کشید و می‌گفت: "به شیخ ابوالفضل بگو فردا می‌برمت عدلیه. دختر من را به خدمتکاری بردی و هزار بلا سرش آوردی و ناخوش کردی و پولش را هم بالا کشیدی. یا باید صیغه اش کنی و یا شکمت را پاره می‌کنم". میرزا حسینیعلی با دیدن چنین صحنه‌ای به شیخ شک می‌کند و پیش خود می‌گوید: "آیا همه صوفیان همین طور بوده‌اند؟ باید همین امشب این سر را پیدا کنم. او وارد خانه می‌شود. شیخ را می‌بیند که تسبیح به دست است و چند کتاب باز شده در کنارش است. جلو او یک دستمال بود که مقداری نان خشک وی یک پیاز بود. به او می‌گوید: "بفرمایید یک شب را با فقرا باشید". درهمین لحظه گربه‌ای کبابی به دهان داشت میان اطاق پرید. زنی دنبالش پیشت می‌کرد. ناگهان دید شیخ ابوالفضل چماقی را از زیر لباسش برداشت و دیوانه وار دنبال گربه افتاد. میرزا حسینیعلی دریافت که این مرد آدمی معمولی است و حرف‌های آن مرد جلو خانه درست بوده است. از پیش شیخ ابوالفضل اجازه رخصت خواست و رفت. به کوچه که رسید، نفس راحتی کشید چون برایش مسلم شده بود که حریف خودش را می‌شناخت. او داخل جمعیت مردم شد. مردمی که او آنها را کمتر از خود می‌دانست. حالا آنها برایش مهم بودند و حتی آرزو می‌کرد شبیه یکی از آنان می‌بود. خودش را بدبخت‌ترین و بی‌فایده‌ترین جانوران حس کرد. جوانی‌اش بدون خوشی و شادی و عشق هدر رفته بود. یاد جوانی‌اش افتاد که همه همسالان او مشغول عیش و نوش بودند اما او با چند طلبه روزهای تابستان عرق می‌ریخت و کتاب صرف و نحو می‌خواند. او وارد یک نوشگاه (بار) می‌شود. فضای آنجا برایش ناآشنا بود. او فهمید که آنهایی که این عالم را محکوم کرده بودند همه لغات و تشبیهات و کنایات خودشان را از آن گرفته‌اند. همراه با زنی گرجی که در نوشگاه آشنا شده بود، سوار درشکه می‌شود. درشکه جلو خانه او می‌ایستد و همراه با زن وارد خانه می‌شود و روی تخت می‌روند. دو روز گذشت و او به سرکارش در مدرسه نرفت. روز سوم در روزنامه نوشتند: آقای حسینیعلی از معلمین جوان به علت نامعلومی انتحار کرده است.» (هدایت، ۱۳۴۳: ۱۷۷-۲۰۶)

طغیان میرزا حسینیعلی در برابر وضع موجود

شخصیت اصلی داستان، میرزا حسینیعلی است. داستان مردی که نفسش را کشت، با بیتی از مولوی شروع می‌شود که در آن، نفس را به ازدهایی تشبیه کرده است، ازدهایی که نمی‌میرد، بلکه فقط به خمودگی دچار می‌شود. هدایت با کنایه به مضمون عارفانه مولوی نگاه می‌-

کند. او پرده از سلوک نفس در تجربه ایرانی بر می‌دارد که سرانجام خودزنی و فرجام تراژیک پیش رویش است. «حسینعلی... نمی‌تواند ابتدایی‌ترین نیازهایش را تأمین کند؛ پس تصمیم می‌گیرد ترتیب نیازها را وارونه کند و با دور زدن نیازهای سطح پایین به خود شکوفایی برسد. برای این کار سعی می‌کند تا با یاری گرفتن از شیخ، به تجربه‌های متعالی عرفانی دست یابد. گویی او می‌خواهد با ریاضت و نادیده گرفتن نیازهای مادی و سرکوب کردن آنها، به آخرین مرحله از سلسله مراتب نیازها دست یابد. اما همین وارونگی، قدری او را دچار تزلزل و تردید می‌کند و تعادل روانی او را به هم می‌ریزد. پس از اینکه به ریاکاری شیخ پی می‌برد، دوباره نیازهایش در حد خوردن، نوشیدن و میل جنسی تنزل می‌یابد و دیگر نمی‌تواند به ارضای مراحل بالای سلسله نیازها بپردازد و از آنجا که ارضانشدن نیازهای مرتبط با غریزه (نیازهای کمبود) موجب آسیب‌های اساسی در فرد می‌شود، حسینعلی با محروم کردن خود از نیازهای اولیه و درعین حال محقق نشدن ارضای نیازهای هستی، دچار ناکامی می‌شود و سرانجام دست به خودکشی می‌زند.» (حاتمی و برکات، ۱۳۹۵: ۹۸) حسینعلی مانند تمام نجیب زادگان داستان‌های هدایت دارای شخصیتی منزوی، مردم‌گریز، گوشه‌گیر و اندکی مردم ستیز است. او تمام عمرش را در طلب علم و دانش سپری کرده بود و خودش را از تمامی خوشی‌ها و کیف‌هایی که مردم معمولی داشتند به دور بوده است. او به دلیل خاستگاه طبقاتی-اش و آنچه از طرف خانواده و اجتماع به او اعطا شده بود، دارای رفتار، تفکر و جهان‌آرامی‌ای متفاوتی با توده مردم بوده است. برای او خوشی‌هایی که نزد مردم عادی کیف آور بود، سمی و مرگبار تلقی می‌شد. او از خاندانی اصیل و سنتی است و در میان همکاران خود، و به عنوان یکی از اعضای طبقه نو ظهور کارمند، با دنیای جدید، غریب و بیگانه است. او تنها با شیخ فضل‌الله مراده دارد. مراد و مرشد او شخصی است دروغگو که زمینه ساز طغیان حسینعلی شده و اما در پایان داستان، مرگ حسینعلی را رقم می‌زند. حسینعلی از همان اوان کودکی سعی کرده بود نفس خود را بکشد و راه ریاضت را در پیش گیرد. چه آن زمان که معلمش او را به سمت و سوی تزکیه نفس سفارش کرده بود و همین امر موجب تفاوت فکری او با برادرش شده بود. زندگی او تحت سیطره افکار قالبی بود که توسط اطرافیانش به او القا می‌شد. اطرافیانی که او آنها را مراد و مرشد خود می‌دانست غافل از آنکه تزویر و ریاکاری سرلوحه کارشان بوده است. هدایت در این داستان سعی می‌کند برخی از عقاید و باورهایی را که سد راه زندگی بهتر و شادزیستن است، مورد انتقاد قرار دهد و برای همین در پایان داستان همین که میرزا حسینعلی در می‌یابد که سالیان سال تحت لوای کشتن نفس، بهترین دوران زندگیش را تباه نموده است، دست به انتقام می‌زند. انتقام از زندگی و انتقام از وضعیتی که برای خود ایجاد کرده بود. او بر علیه وضع موجودش شورش می‌کند. شورش که در پایان داستان منجر به مرگش می‌شود. مرگی که از نظر هدایت بسیار با شکوه‌تر از زندگی است که داشته است حتی اگر این شورش برای چند روز یا چند ساعت بوده باشد تا او را از آن چیزی که بوده است برهاند. او لذت چند ساعته را بر یک عمر زندگی در سختی ترجیح می‌دهد. «حکایت میرزا حسینعلی، حکایت آن دسته از روشنفکرانی (روشنفکران ارگانیک و مکتبی) را در ذهن تداعی می‌کند که به کمک مفاهیم و ابزار مدرن و در جهت برون رفت از تناقض‌های دنیای جدید، به خانقاه پناه بردند. آنها نیز مانند میرزا حسینعلی، از خانواده‌های قدیمی، با اطلاع و از هر حیث آراسته بودند و به قول مردم، از دارالفنون و دیگر نهادهای آموزشی مدرن فارغ التحصیل شده بودند. تخیل هنری این مدرنیست ایرانی، رگه‌ای از گفتمان‌های سنت‌گرایانه را که زیر لوای مدرن و نوگرا، جا خوش کرده‌اند، تشخیص می‌دهد. مردی که نفسش را کشت، روایتگر محو و خاموش سوژه مدرن در دالان‌های پیچ در پیچ و پرابهام سنت عرفانی ماست. سلوک ذهنی در این داستان کوتاه، زمانه حال را به سودای گذشته‌های پاک و خالصانه عرفان و تصوف نفی می‌کند، واقعیت و ماده به تعریف مارکسی آن انکار می‌شود و ذهن، در عبارت هگل‌اش روح، بی‌هیچ دستاوردی از زمانه حال، به سوی سرچشمه‌های تاریخی و اساطیری خود باز می‌گردد تا در کوره راه‌های تاریخ و ظلمات سلوک، خضر را بجوید... عرفان و تصوف، به آن دلیل که در سطح عمل اجتماعی و در دل نهادهای مدرن حرفی برای گفتن ندارند، روکشی از خود را بر آنها سوار می‌کنند. بدین ترتیب، گونه‌ای پنهان کاری عامدانه پدید می‌آید که به منظور رسیدن به اهدافش، ناچار از ابهام افکنی و ابهام پراکنی است. طرح تماماً فردگرایانه و انتزاعی عرفان برای انسان سنتی در پیوست به جامعه و نهادهای ضروری زندگی جدید، به سر درگمی و عجز می‌رسد. از همین روست که رو نوشتی سطحی و مبتذل از منش عرفانی به روابط اجتماعی مان سرایت می‌کند و بانی آن چیزی می‌شود که اخلاق ریاکاری و تزویر و فردیت منفی و منفعت طلب در فرهنگ ماست.» (عظیمی، ۱۳۹۶: ۳۶۴-۳۶۵)

«علم نوین که نتیجه تأمل عقل بشری است به تدریج دین را اساطیری می‌داند که روزی انسان‌های نخستین از سر ناپختگی عقل و سادگی دانش به آن ایمان داشتند و نزد ایشان از بدیهیات به شمار می‌رفت. برخورد اعتقادات دینی و مذهبی که در زمان رنگی از خرافات به خودگرفته و از نظر عقل نقاد مدرن، پوچ و بیهوده و مضحک به نظر می‌رسد، از جمله پیامدهای مدرنیته است. مخالفت با قضا و قدر و تأثیر نیروهای فرازمینی در سرنوشت انسان‌ها از اهداف تجدد است. دین از مهمترین اجزای تشکیل دهنده و مؤثر سنت است و در جوامعی چون ایران، دین کانون سنت‌ها بود. مخالفت با خرافات و باورهای دور از منطق از مهمترین دغدغه‌های ذهن هدایت بود که همواره با آن مبارزه می‌کرد تا آنجا که بسیاری از مقدسات را نیز خرافه می‌پنداشت.» (کریمی، ۱۴۰۱: ۵۹-۶۰) از نظر فوکو، هیچ یک از نهادهای اجتماعی

جامعه، حتی نهادهای انسان دوستانه و نیز علوم انسانی، در جهت آرمان‌های بشری نیستند بلکه در خدمت محدودسازی آزادیند. (خائفی، ۱۳۹۱: ۶۱) می‌توان در اینجا رفتار دینی را توجیه فوکویی نمود از این منظر که زمانی که فرد تحت نظر و قیمومیت مسائل دینی است همواره مواظب رفتار و اعمال خود هست که از طرف مراقبش مورد بازخواست قرار نگیرد و سعی می‌کند رفتاری از خود بروز دهد که نظر مراقب را جلب نماید. همین قضیه میرزا حسینعلی را می‌توان به نظریات فوکو مرتبط ساخت. از نظر فوکو زندانیان از بالای سلول‌ها تحت مراقبت و نظارت نگهبانان هستند و تمامی اعمال آن‌ها در طول شبانه روز و ۲۴ ساعته زیر نظر می‌باشد. زندانیان به این باور رسیده‌اند که رفتار شایسته آنان توسط مراقبین مورد مشاهده قرار می‌گیرد. حتی در زمانی که مراقبان یا نگهبانان آنها را هم نمی‌بینند و قادر به دیدنشان نیستند این امر می‌تواند صادق باشد. بنابراین آنان به طور مداوم از نظر روانی، تحت نظارت هستند و سعی دارند رفتارهایی را از خود بروز بدهند که پاداش را برای آنان به همراه داشته باشد. همین مسئله را می‌توان برای میرزا حسینعلی در نظر گرفت. او با توسل به دین و اعمالی همچون ریاضت و سلوک، و آنچه به او سالیان سال توصیه شده بود، سعی دارد موجبات رضایت استاد و در نتیجه خالقش را بدست آورد. «آدم‌ها به گونه‌های متفاوت تبلیغی، رسانه‌ای و آموزشی مدارس و کلیسا و نیز مراقبت‌های دیگر، پذیرفته‌اند که باید برای متمدن شدن و رعایت اصول ظاهری تمدن، رفتارها و اخلاقیات به اصطلاح ناپه‌نچار جنسی، اجتماعی و سیاسی را سرکوب کنند و احتمالاً همان خودها (نظارت اجتماعی) و فراخودهای (نظارت درونی و اخلاقی) فرویدی را در سرکوب نهاد، به کار بندند. (صنعتی، ۱۳۸۰: ۵۵) اما زمانی که میرزا حسینعلی پی به ماهیت استادش می‌برد و او به این نتیجه می‌رسد که برای سالها جوانیش را بیهوده هدر داده است، دست به برخیزش می‌زند و به قول فوکو "هیچ راهی برای ساکت ماندن وجود ندارد" و راهش را به سمت وادی دیگر که همانا رهاشدن از افکار گذشته است، عوض می‌کند. «در داستان، شخصیت داستانی هدایت شکل دیگری از زندگی را در بوته آزمایش قرار میدهد تا بلکه رمز هستی را همچون عارفان بزرگ دریابد و به این طریق از پوچی و بیهودگی زندگی معمولی گریزی بزند. او عمر خود را صرف کشتن نفس اماره و ریاضت می‌کند تا روزنه‌ای به سوی دنیای واقعی و زندگی برتر که هستی از آن سرچشمه می‌گیرد، بگشاید. در این میان ناگهان درمی‌یابد که در دام فریب دیگری افتاده؛ در دام فریبی که دام گسترش مدعی دروغین عرفان، مرشد و مرادش شیخ ابوالفضل است که از این راه دکان باز کرده است. سرخوردگی شخصیت داستانی «مردی که نفسش را کشت» شباهت زیادی به سرخوردگی راوی داستان «بوف کور» دارد؛ بدین گونه که اولی به شخصی علاقه‌مند می‌شود که او را مظهر صداقت می‌داند؛ ولی بعد عکس آن ثابت می‌شود و دومی به زنی دل می‌بندد که در نظر او مظهر پاکی است؛ اما سرانجام در می‌یابد که او لکاته‌ای بیش نیست. (قربانی، ۱۳۷۲: ۷۵). حسینعلی در هر دو مرحله از زندگیش دست به سرکشی می‌زند یکی آن زمان که قید زندگی دنیایی را زده و با عزلت‌گزینی و ریاضت، به امور دنیوی پشت پا می‌زند و دیگری زمانی که به ذات واقعی دوست و استادش پی می‌برد و آن زمان است که مرگ را بر زندگی ترجیح می‌دهد:

«سرتاسر زندگی برایش مسخره و دروغ شده بود. با خودش می‌گفت: از حاصل عمر چیز در دستم؟ هیچ»
(هدایت، ۱۳۴۳: ۱۹۸)

در ادامه مانند آنچه در داستان زنی که مردش را گم کرد، آورده شد، برخی از اصطلاحات و تعبیر فرهنگ عامه بیان می‌شود:

معروف بود که حسینعلی کلاهش چشم ندارد، شاگردانش از او حساب می‌بردند. (همان: ۱۷۸)
آشی برایش بیزم که رویش یک وجب روغن باشد. (همان: ۱۹۱) یک زن پر از بزک کثفت شده (همان: ۲۰۱)

هدایت در این دو داستان، به نقش انسان در سرنوشتش تأکید دارد و اینکه انسان در درجه اول اعتبار است و می‌تواند با استفاده از عقل و خردش راه بهتری را برای خود برگزیند و به مطلوبیتی که مد نظرش است برسد و اینها همان اصول بنیادین مدرنیسم هستند که در جوامع غربی بیشتر رواج داشته و به تبع آن در جوامعی هم که رو به سوی مدرنیته آورده بودند، به چشم می‌خورند. یکی دیگر از اصولی که برآیند مدرنیسم است، سکولاریسم است که در داستان «مردی که نفسش را گم کرد» خود را نشان می‌دهد. «طبق این بینش، دنیای دیدن و این جهانی کردن حیات بشری، کاهش قلمرو قدسی دین در زندگی اجتماعی مردم، خواه در زمینه سیاست باشد یا آموزش و پرورش یا مسایل خانوادگی یا جز آن باشد که پسامدرنیسم به این تفکر عکس العمل نشان داده است. (انصاری، ۱۳۸۹: ۶)

نتیجه‌گیری و ارائه پیشنهادها

این پژوهش نشان داد که قهرمانان داستان‌های صادق هدایت، به‌ویژه در آثار "زنی که مردش را گم کرد" و "مردی که نفسش را کشت"، نمایندگان بحران‌های وجودی و چالش‌های عمیق اجتماعی هستند. از طریق تحلیل کیفی متن، روشن شد که هدایت با استفاده از تکنیک‌های داستان‌نویسی، به تصویر کشیدن ناامیدی و جستجوی معنا را در شخصیت‌های خود به‌خوبی انجام داده است. نتایج این مطالعه

حاکمی از آن است که قهرمانان هدایت در مواجهه با تضادهای درونی و بیرونی، نه تنها از نظر اجتماعی بلکه از نظر روانشناختی نیز درگیر مبارزات پیچیده‌ای هستند. آن‌ها در جستجوی هویت و جایگاه خود در جهانی آشفته، با موانع و چالش‌های متعدد دست و پنجه نرم می‌کنند. این مبارزات، ابعاد انسانی و عمیق‌تری از شخصیت‌های داستانی را به نمایش می‌گذارد و باعث می‌شود خواننده با احساس همدلی و درک عمیق‌تری نسبت به آن‌ها روبه‌رو شود. علاوه بر این، این پژوهش بر تأثیرات اجتماعی و فرهنگی زمانه هدایت تأکید دارد و نشان می‌دهد که آثار او نه تنها نمایانگر تجربیات فردی بلکه بازتاب‌دهنده واقعیات اجتماعی عمیق‌تری نیز هستند. با تأکید بر ابعاد انسانی شخصیت‌ها، این پژوهش اهمیت بازخوانی آثار هدایت در زمینه‌های مختلف مطالعات ادبی و اجتماعی را مورد تأکید قرار می‌دهد و نشان می‌دهد که چگونه ادبیات می‌تواند به درک بهتر از پیچیدگی‌های انسانی کمک کند. آثار هدایت متأثر از زمان و عصر اوست. او در آثارش به جنبه‌هایی از خرافات، تعصبات مذهبی، عشق و دوستی فنا شده، ریاکاری، فقر و فلاکت و غیره اشاره دارد که به صورت متبحرانه‌ای به مسائل روز پرداخته است اما نقش فرهنگ عامه نسبت به سایر موارد بیشتر به چشم می‌آید. اکثر شخصیت‌های اصلی داستان‌های او با سرنوشتی مواجه هستند که تقدیر برایشان رقم زده است و چاره‌ای جز تسلیم در برابر آن ندارند. اما برخی از داستان‌ها مانند «زنی که مردش را گم کرد»، «لاله»، «مردی که نفسش را کشت» و «آب زندگی» از جمله داستان‌هایی هستند که قهرمانان آن‌ها دست به طغیان می‌زنند و نشان می‌دهند که می‌توانند دارای شخصیتی پویا باشند. از میان این داستان‌های اندکی که قهرمانان آن بر علیه ساختار موجود، برخیزش داشته‌اند، داستان‌های «مردی که نفسش را کشت» و «زنی که مردش را گم کرد» انتخاب گردید و مورد بررسی قرار گرفت.

به طور کلی با بررسی این داستان‌ها نتایج زیر به دست آمد:

۱- مدرنیته توانسته است بر تغییر ساختار اجتماعی و خانوادگی و در نتیجه تغییر جایگاه افراد تأثیر داشته باشد. بسیاری از داستان‌ها به آداب و رسوم سنتی مردم اشاره دارند. هدایت به تضاد میان سنت و مدرنیته پرداخته و نشان می‌دهد که چگونه این تضاد بر زندگی شخصیت‌ها تأثیر می‌گذارد.

۲- سنت‌ها در تقابل با مدرنیته در برخی از داستان‌های هدایت مانند «مردی که نفسش را کشت» عقب می‌کشد و این مدرنیته است که پیروز می‌شود.

۳- در داستان «زنی که مردش را گم کرد» هدایت با استفاده از شخصیت‌ها و موقعیت‌ها به نقد جامعه ایرانی می‌پردازد. رفتارهای اجتماعی و روابط میان افراد، به خصوص در زمینه قدرت و استثمار، محور اصلی نقدهای اوست. همان مسئله‌ای که موجب شد قهرمان داستان بر علیه ساختار خانوادگی‌اش قد علم کرده و دست به طغیان می‌زند. رفتارهای خشونت‌آمیز و تضادهای اجتماعی در داستان به تصویر کشیده شده است. این رفتارها نشان‌دهنده ناپایداری روابط انسانی و بحران‌های موجود در جامعه است.

۴- در داستان «مردی که نفسش را کشت» قهرمان داستان هرچند برای سالیان مدیدی تحت سیطره افکاری قرار داشت که او را نسبت به خوشی‌های زندگی دور نگه داشته بود اما بالاخره روی دیگر آن افکار برایش برملا شده، زنجیهایی که او را اسیر خود ساخته بودند را شکسته و دست به مبارزه بر علیه ساختارهای موجود می‌زند.

۵- مردسالاری حاکم بر داستان زنی که مردش را گم کرد از همان ابتدای داستان تا انتهای آن به چشم می‌خورد و این نشان از سیطره شرایط حاکم بر جامعه آن دوران بر زندگی مردم بوده است.

۶- نادرست قلمداد کردن و به سخره گرفتن برخی از اعتقادات خرافی و ایراد گرفتن از مناسک و آداب و رسوم دست و پاگیر که از دید هدایت موجبات عقب ماندگی فرد و در نتیجه به وجود آمدن بحران‌های شخصیتی و اجتماعی را به همراه داشته است که دلیل اصلی آن می‌تواند تأثیر مدرنیته بر ذهن و اندیشه روشنفکرانه هدایت در سده بیستم باشد.

۷- شخصیت‌های دو داستان مورد بررسی هدایت غالباً با احساس تنهایی و انزوا مواجه‌اند. آن‌ها در جستجوی هویت و معنای زندگی، با چالش‌های درونی و اجتماعی دست و پنجه نرم می‌کنند و در برای رهایی از آن دست به اقدام می‌زنند.

در پایان، این مطالعه بر ضرورت توجه به قهرمانان داستان‌های هدایت به‌عنوان نمادهایی از مقاومت و جستجوی حقیقت در برابر وضع موجود تأکید می‌کند و پیشنهاد می‌دهد که پژوهش‌های آینده می‌توانند به تحلیل ژرف‌تر مضامین اجتماعی و فرهنگی در سایر آثار او بپردازند.

منابع

۱. انصاری، ابراهیم (۱۳۸۹)، درآمدی بر جامعه‌شناسی پسامدرن (فرا تجدد)، فصلنامه تخصصی علوم اجتماعی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد شوشتر، ۴(۱۱). <https://www.sid.ir/paper/201840/fa>
۲. احمدی، بابک (۱۳۸۷)، معمای مدرنیته، چاپ پنجم، تهران: مرکز
۳. اکبری بیرق، حسن و رقیه خانمحمدزاده (۱۳۹۳)، تأثیرپذیری تفکر اخلاقی صادق هدایت از فلسفه نیچه، مطالعات ادبیات تطبیقی، ۸(۲۹). <http://ensani.ir/file/download/article/64894d145aad6-10681-29-5.pdf>
۴. پهنادایان، شاهین (۱۳۹۶)، مروری بر ساختار اجتماعی و اقتصادی ایران عصر قاجار، فصلنامه تخصصی علوم سیاسی، ۱۳(۳۸). https://journals.iau.ir/article_532197
۵. جلیل ناغونی، آرمیتا؛ کمیلی، مختار (۱۳۹۹)، بررسی و مقایسه پروتوتایپ در داستانهای «زنی که مردش را گم کرد» و «کولی کنار آتش»، فصلنامه تخصصی زبان و ادبیات فارسی، ۳(۳). <http://ensani.ir/file/download/article/1615794889-10205>
۶. حاتمی، سعید و فاطمه برکات (۱۳۹۵)، تحلیل شخصیت‌های اصلی ده داستان کوتاه صادق هدایت بر مبنای نظریه مزلو، مجله مطالعات ایرانی، دانشکده و علوم انسانی، دانشگاه شهید باهنر کرمان، ۱۵(۲۹). <https://www.magiran.com/paper/1582765>
۷. حسام پور، سعید؛ کیانی، حسین؛ کرمی، مدینه (۱۳۹۶)، بازتاب "سنت" و "تجدد" در قصرالشوق نجیب محفوظ، دو فصلنامه علمی - پژوهشی نقد ادب معاصر عربی، ۷(۱۳). <https://www.magiran.com/paper/1816643>
۸. خائفی، عباس (۱۳۹۱)، بررسی سه قطره خون هدایت بر مبنای نظریه "قدرت" میشل فوکو، مجله بوستان ادب، دانشگاه شیراز، ۴(۱). https://jba.shirazu.ac.ir/article_228.html
۹. رواندی، مرتضی (۱۳۴۵)، تاریخ اجتماعی ایران (حکومت‌ها و سلسله‌های ایران از حمله اعراب تا استقرار مشروطیت)، جلد دوم، تهران: امیر کبیر
۱۰. زارع وردینی، مرضیه؛ ذبیح نیا عمرانی، آسیه؛ نجفی، لیلی (۱۳۹۰)، بررسی و نقد خشونت در آثار داستانی صادق هدایت، نامه نقد: مجموعه مقالات سومین همایش ملی نظریه و نقد ادبی در ایران، دفتر اول. <https://www.sid.ir/paper/840300/fa>
- ۱۱- سلیمی، محمدرضا و روح انگیز شرفی (۱۳۹۴)، بررسی ساختار و ابعاد روش تحقیق کیفی پدیدارشناسی، کنفرانس بین‌المللی علوم انسانی، روانشناسی و علوم اجتماعی، تهران: مرکز همایش‌های بین‌المللی صدا و سیما. <https://www.sid.ir/paper/836061/fa>
۱۲. سیدمن، استیون (۱۳۹۱)، کشاکش آرا در جامعه‌شناسی، ترجمه هادی جلیلی، تهران: نی
۱۳. عظیمی، امیر و دیگران (۱۳۹۶)، بازنمایی گذار مدرنیته در ادبیات معاصر ایران، (مورد مطالعه گزیده آثار هدایت و فروغ)، مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران، ۶(۲). <http://ensani.ir/fa/article/375460>
۱۴. علیزاده، ناصر (۱۳۹۰)، نقد شخصیت در آثار صادق هدایت، نشریه دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تبریز، ۵۴
۱۵. فوران، جان (۱۳۸۶)، مقاوت شکننده، تاریخ تحولات اجتماعی ایران از سال ۱۵۰۰ میلادی مطابق با ۸۷۹ شمسی تا انقلاب، ترجمه احمد تدین، چاپ هفتم، مؤسسه خدمات فرهنگی رسا
۱۶. قاضیان، حسین (۱۳۸۶)، جلال آل احمد و گذار از سنت به تجدد، تهران: انتشارات کویر
۱۷. قربانی، محمدرضا (۱۳۷۲)، نقد و تفسیر آثار صادق هدایت، تهران: نشر ژرف
۱۸. کرمی، مدینه (۱۴۰۱)، بحران هویت در بوف کور هدایت، پیمادی از حضور تجدد در جامعه سنتی، فصلنامه اجتماعیات در ادب فارسی، سال اول، شماره مسلسل اول. https://sipl.gu.ac.ir/article_169251.html
۱۹. مراد، ندا (۱۳۹۶)، بررسی و تحلیل عناصر داستانی در دو داستان «زنی که مردش را گم کرد» و «به کی سلام کنم؟»، جستارنامه ادبیات تطبیقی، فصلنامه علمی تخصصی دانشگاه آزاد اسلامی واحد یزد، ۱(۲). <https://civilica.com/doc/1812707>
۲۰. معاذاللهی، پروانه و غلامرضا تجویدی (۱۳۹۷)، نگرشی بر جامعه‌شناسی تولید آثار ادبی بین سال‌های ۱۳۲۰ تا ۱۳۴۵ با تکیه بر ترجمه رمان، فصلنامه علمی پژوهشی کاوش‌نامه، ۱۹(۳۸). https://kavoshnameh.yazd.ac.ir/article_1344.html
۲۱. هدایت، صادق (۱۳۳۱)، سایه روشن، چاپ دوم، تهران: سینا
- ۲۲- هدایت، صادق (۱۳۴۳)، سه قطره خون، چاپ هفتم، تهران: پرستو
- ۲۳- یزدانی، سهراب (۱۳۸۶)، صور اسرافیل، نامه آزادی، تهران: نشر نی
- 24- wilkinson, D. & Brimingham, P.(2003). Using Research Instruments: A Guide For Researchers. London: Routledge. <https://www.routledge.com/Using-Research-Instruments-A-Guide-for-Researchers/Birmingham-Wilkinson/p/book/9780415272797>
- 25- Barthes, Roland (1976) S/Z, éditions du Seuil, collection «Points». https://books.google.com/books/about/S_Z.html?id=p65cAAAAMAAJ